

Prof. dr hab. Kazimierz Ożóg

Kolegium Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Rzeszowski

Recenzja rozprawy doktorskiej Kamili Sujkowskiej *Regionalizmy leksykalne w języku mieszkańców Przemyśla*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Haliny Karaś, Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Warszawa 2023

I. Uwagi wstępne. Wybór tematu

Czytam z wielkim zainteresowaniem przyslaną mi do recenzji rozprawę doktorską p. mgr Kamili Sujkowskiej. Czynię tak z dwóch powodów, po pierwsze, jako mieszkaniec Podkarpacia jestem bardzo zainteresowany badaniami nad polszczyzną tego regionu, tym bardziej, że badania takie są słabo rozwinięte, a o języku Przemyśla nie mamy większych opracowań stanu współczesnego leksyki (dysponujemy tylko pracami o dawnym stanie tej polszczyzny), po wtóre, Przemyśl jest miastem, które w historii Polski odgrywało bardzo ważną rolę, jest miejscem o wielkich tradycjach kulturowych, było to miasto w przeszłości pokojowym spotkaniem różnych religii, kultur i języków (dopóki ten pokój nie zburzyły nacjonalizmy z końca XIX i początków XX wieku z apogeum w czasie II wojny światowej) - interesujące jest zatem przyjrzenie się tej przeszłości zaklętej w słowach charakterystycznych dla języka tego wspaniałego grodu. Z tym większą radością witam rozprawę Autorki, która jest szczególnie uprawniona do badania języka mieszkańców Przemyśla, gdyż jest to jej rodzinne miasto, urodziła się tu i spędziła młodość, a po studiach polonistycznych i kilkuletnim pobycie poza domem rodzinnym powróciła tutaj, aby założyć rodzinę i jako autochtonka mówiąca tym językiem na codzień i świetnie przygotowana językoznawczo prowadzić badania nad tą odmianą regionalną.

Temat rozprawy jest celnie wybrany. Warto tę problematykę badać i ze względów naukowych, i względów społecznych. Naukowych, bo dobrze wypełnia lukę w rozpoznaniu języka ważnych historycznie i współcześnie miast polskich, a dociekliwe studia nad słownictwem regionalnym stanowią ważny element polskiego pejzażu językowego różnych regionów. Warto badać ze względów społecznych, bo każde takie studium przynosi wzmocnienie więzi wspólnoty i poznanie korzeni jej kultury.

II. Metodologia rozprawy

Metodologia jest fundamentem każdej rozprawy naukowej. Ustanowienie poprawnej procedury badań; najpierw koncepcji teoretycznej, potem zbierania i analizy materiału,

odpowiedniego wykładu to czynniki, które decydują o sukcesie bądź niepowodzeniu pracy naukowej. Pytanie o metodologię to pytanie w pracy doktorskiej najważniejsze, gdyż często się zdarzają poważne błędy metodologiczne, które rzutują potem na całość pracy. Moje obawy w przypadku rozprawy Kamili Sujkowskiej są zupełnie nieuzasadnione. Autorka ustanowiła bardzo dobre reguły metodologiczne, które świadczą o jej dojrzałości naukowej, zebraniu obfitego materiału językowego, twardych faktów językowych, precyzji dociekań, panowaniu nad chaosem twórczym. Praca jest zwarta, uporządkowana i daje bardzo dobrą realizację głównego zamierzenia naukowego Doktorantki, jakim jest wydzielenie regionalizmów przemysłowych i ich koronkowa wprost analiza. Jest to rozprawa, w której każdy krok jest rzetelnie określony, przewidywalny i można go skontrolować, czy jest zgodny z poczynionymi wcześniej założeniami metodologicznymi. W zorganizowaniu założeń metodologicznych przejęła Doktorantka metody stosowane w dialektologii i socjolingwistyce.

Podstawą badań jest poprawnie zebrany materiał leksykalny ze współczesnego języka Przemysła określane przez Badaczkę jako *regionalizmy*. Kluczowym zatem terminem było przy gromadzeniu tego korpusu pytanie, co to jest regionalizm? Autorka przedstawiła tu szereg ujęć tego zagadnienia w polskim językoznawstwie poczynionych m. in. przez badaczy poznańskich, krakowskich i warszawskich, i na tej podstawie stworzyła własną definicję regionalizmu. Jest to definicja poprawna, precyzyjna, jednak wymagająca od Autorki wielkiego nakładu pracy przy kwalifikowaniu leksemów do kategorii regionalizmów. Każdy wyraz był wiele razy sprawdzany w różnych słownikach. A zatem przez regionalizm przemysłowy rozumie Badaczka „każdy element słownikowy (wyraz lub frazeologizm, inna w polszczyźnie ogólnej jego postać formalna, jego odmienne znaczenie) o nieogólnopolskim zasięgu ograniczonym jednak nie tylko do języka Przemysła” (s. 10). Doktorantka wstępnie zebrała wielki zbiór leksemów, które – jak sądziła – spełniają warunki definicji. Po żmudnych badaniach każdego leksemu, który był sprawdzany, sporządziła ostateczną listę 832 regionalizmów. To właśnie ten bardzo obfity materiał jest przedmiotem jej badań, charakterystyki ilościowej i semantycznej. Wstępną listę regionalizmów ustaliła Badaczka, odwołując się jako autochtonka do własnej kompetencji językowej, badając lokalną prasę, lokalne fora internetowe, przeprowadzając wywiady kontrolowane, czyniąc doraźne zapisy obserwacji uczestniczącej. Pokazną część materiałów pozyskała z kwestionariusza stosowanego w Internecie i „realu”. Dobrze też były dobrane grupy wiekowe – było ich 5. Podziwu godny jest zestaw słowników służących do weryfikacji zebranych leksemów, było tych słowników 20: słowników ogólnych języka polskiego, gwarowych, regionalizmów, etymologicznych. Kwerenda została wykonana perfekcyjnie i dostarczyła Autorce wiele informacji o badanych wyrazach.

Zwracam też uwagę na poprawnie wykonane hasła słownika. Każde hasło ma precyzyjną definicję, ogólnopolski odpowiednik, przykład użycia i dodatkowe informacje.

Jest to w swej najgłębszej istocie metodologia badań strukturalnych, zakładająca systemowość opisywanych elementów leksykalnych, podział zebranego słownictwa na grupy wyrażające różnorodne, uporządkowane pola semantyczne, przybliżająca opozycje między poszczególnymi składnikami systemu ze szczególnym wyróżnieniem opozycji *ogólny – regionalny*. Badaczka daje precyzyjny wykład teoretyczny dotyczący zjawiska regionalizmów, ustala rozumienie terminów i stan badań nad regionalizmami w Polsce. Ogólnie zastosowaną metodologię oceniam bardzo dobrze.

III. Zawartość merytoryczna rozprawy. Osiągnięcie naukowe

Praca jest dziełem obszernym liczącym aż 414 stron wydruku komputerowego. Czytelnik nie ma jednak wrażenia dłużyżn, gdyż rozprawa jest dwuczęściowa i szybko można zorientować się w jej układzie. Część pierwsza zawiera założenia metodologiczne, przedstawia stan badań, zebrany materiał oraz jego bardzo szczegółową analizę. Część druga to słownik regionalizmów przemyskich. Autorka traktuje tę część rozprawy jako aneks. Moim zdaniem, jest to przez swoją naukową wagę i wielość ustaleń leksykograficznych komplementarna część do rozważań części pierwszej.

Wstęp (s. 7-12) rozpoczyna piękny cytat o małej ojczyźnie, którego autorem jest Leszek Kołakowski. Cytat ten jest projekcją głównej idei rozprawy. Doktorantka zawarła w tym fragmencie pracy cel rozprawy, najważniejsze jej założenia teoretyczne, definicję regionalizmu przemyskiego, sposoby zbierania materiału.

Bardzo interesujący i ważny dla architektury rozprawy jest rozdział I **Sytuacja językowa w Przemyślu – dawniej i dziś** (s. 13-45). Jest to kompetentne wprowadzenie historyczne i kulturowe mające w centrum dociekań miasto badań, Przemyśl, którego historia i kultura rzutują na język. Ten rozdział czytam „jednym tchem”, szczególnie upodobałem sobie opis dawnej i współczesnej mozaiki religijnej, kulturowej i narodowościowej w tym dawnym królewskim mieście.

Rozdział II **Zagadnienia teoretyczne** (s. 46-78) to metodologiczno-teoretyczne fragmenty pracy. Autorka precyzuje rozumienie podstawowych pojęć, zdaje relację z dotychczasowych badań polskich regionalizmów, opisuje metody zbierania materiału, podejmuje grę naukową zmierzającą do opisu zebranych regionalizmów.

Najważniejszym fragmentem rozprawy, jej centrum, jest rozdział III **Charakterystyka jakościowa i ilościowa regionalizmów przemyskich** (s.79-190). Doktorantka „wycisnęła” z materiału znakomite obserwacje, w zasadzie wszystko, co się dało. Dużym osiągnięciem naukowym jest opis zasięgu terytorialnego analizowanej leksyki, wyróżnienie 5. grup jest trafne, zadziwiają mnie precyzyjne dane liczbowy kolejnych zasięgów – idących od Przemyśla w stronę Kresów południowych (Lwowa) i Małopolski (Krakowa). Rad jestem, kiedy widzę wiele gwaryzmów występujących w języku Przemyśla, i w gwarach Lubelszczyzny, oraz w moich rodzinnych gwarach lasowiackich, a także w mowie Rzeszowiaków. Autorka poprawnie wydzieliła rutenizmy i wyrazy ekspresywne. Oryginalną częścią tego rozdziału jest

podział regionalizmów pod kątem tematycznym. Mamy tu świetne tabele i indeksy wszystko to dowodzi, że badana leksyka jest antropocentryczna, a człowiek jest w jej bezpośredniej czy pośredniej perspektywie. Ciekawe są rozważania na temat emocjonalnego nacechowania tych leksemów. Bardzo dobrze zorganizowała Doktorantka badania nad zróżnicowaniem pokoleniowym znajomości wybranych regionalizmów. Wybrała kilkanaście wyrazów, np. *strugaczka*, *któtewka*, *łuczniak*, *rysik*, *szczyпки*, *śmierdziuchy* i przez dobrze skomponowaną ankietę uzyskała interesujące wnioski o tym, że zróżnicowanie pokoleniowe ma w sumie niewielki wpływ na znajomość tych słów. Kolorowe wykresy zdają relację z tych dociekań. Wyniki są zdumiewające i pokazują, jak regionalizmy dobrze utrzymują się nie tylko w pokoleniu starszym, ale i pokolenia młodsze widzą w nich atrakcyjne „genius loci”, słownictwo swojego miasta.

Ostatnia część tego merytorycznego wykładu poświęciła Autorka genezie badanych regionalizmów. Kierując się podziałem Haliny Karaś, bardzo dobrze podzieliła opisywane leksemy na wyrazy rodzime i wyrazy pochodzenia obcego. W obrębie tych grup dokonała jeszcze dodatkowych podziałów na następujące zbiory: a) wyrazy rodzime, które podzieliła na 1) rodzime archaiczne, 2) rodzime gwarowe, b) wyrazy pochodzenia obcego, podzielone na: 1) zapożyczenia z języka ukraińskiego, 2) zapożyczenia z języka niemieckiego, 3) zapożyczenia z języka francuskiego, 4) zapożyczenia z języka jidisz, 5) inne zapożyczenia. I znów mamy precyzyjne wyliczenia elementów wszystkich typów, słowo po słowie z każdego języka. Geneza tych regionalizmów odzwierciedla całą mozaikę językową i kulturową królewskiego Przemyśla.

Pracę wieńczy poprawne **Zakończenie** (s. 191-194), które zbiera najważniejsze wnioski z badań. Bibliografia jest obfita i kompletna.

Rozprawa ukazuje dobry styl naukowy Doktorantki. Wykład jest przejrzysty, logiczny, a gra naukowa poparta znakomicie zebranych materiałem naukowym i dobrze dobraną literaturą przedmiotu.

Autorka zamieściła w Aneksie **Słownik regionalizmów przemyskich**. To komplementarna część przedstawianej pracy doktorskiej. Słownik prezentuje najwyższy poziom leksykograficzny. Doktorantka zebrała wszystkie analizowane wcześniej leksemy i umieściła je w dobrze skomponowanych hasłach. Szczególnie cenne są przykłady konkretnych użycy przedstawianych leksemów, jest to rzeczywista kopalnia danych o języku Przemyśla i jego kulturze.

IV. Kwestie do dyskusji

Doktorantka powinna wyliczyć podstawowe cechy języka mówionego mieszkańców Przemyśla, powinna też podać przykłady konkretnych cech. Są to ważne kwestie, które mogą weryfikować niektóre hasła. A więc, jakie cechy fonetyczne, morfologiczne i składniowe ma ta polszczyzna? Stwierdzenie, że główną cechą tego języka jest redukcja

samogłosek niebędących pod akcentem to mało. Bardzo proszę podać odpowiednie przykłady, które powodują śpiewność tej mowy (to uwaga pod kątem przyszłej książki).

Czy Doktorantka potrafi utworzyć na podstawie swoich obserwacji, jaki jest stereotyp mieszkańca (mieszkanki Przemyśla?). Jak widzą tych niewątpliwie sympatycznych mieszkańców dzisiejszych kresów inni mieszkańcy Polski? Sądzę, że w tym stereotypie ważną rolę odgrywa regionalna odmiana polszczyzny.

V. Konkluzja końcowa

Przedstawiana do recenzji praca doktorska Kamili Sujkowskiej **Regionalizmy leksykalne w języku mieszkańców Przemyśla**, napisana pod kierownictwem prof. dr hab. Kaliny Karaś na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego wypełnia rygory stawiane rozprawom doktorskim przez Ustawę o nauce i szkolnictwie wyższym z dnia 20 lipca 2018 roku. Autorka opracowała oryginalne zagadnienie naukowe, wykazując zarówno w badaniach, jak i przedstawianym wykładzie, „raporcie” z tych badań dużą dojrzałość naukową. Oceniana praca doktorska znacząco poszerza naszą wiedzę lingwistyczną i kulturową o fenomenie języka regionalnego Przemyśla. Wszystkie ustalenia p. mgr Kamili Sujkowskiej są oryginalne, merytorycznie nośne i niosą z sobą prócz wartości naukowej dodatkowy walor społeczny, służą społeczności tego wspaniałego miasta, integrują wspólnotę, ukazują jej przeszłość i teraźniejszość.

Przyjnuję w całości tę rozprawę i stawiam wniosek o dopuszczenie mgr Kamili Sujkowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Praca zasługuje na druk.

Rzeszów, 11 kwietnia 2023

Kazimierz Ożóg